

УДК 377: 614 (4 – 11)

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.22>**Олександр ФЕДОРЕЦЬ***аспірант кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053***ORCID:** 0009-0009-4228-9790

Бібліографічний опис статті: Федорець, О. (2025). Проблема здоров'язбережувального навчання в контексті здобутків української та світової педагогічної думки. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 5, 162–166, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.22>

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗДОБУТКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті розкрито актуальну для сучасної педагогічної науки й освітянської практики проблему здоров'язбережувального навчання, коріння якого сягає далекої минулини. Досліджено генезу обраної проблеми через аналіз праць українських та зарубіжних учених від давнини й до сьогодення, а також актуалізовано перспективний досвід Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю в закладах освіти України задля популяризації здорового способу життя й формування культури здоров'я суб'єктів освітнього процесу в контексті завдань Нової української школи.

Проаналізовано продуктивні ідеї представників зарубіжної педагогічної думки, зокрема: чеського педагога Я. Коменського про дидактично доцільне впровадження основ гігієни в навчально-виховний процес; запропоновану швейцарським педагогом Й. Песталоцці модель природовідповідного навчання дітей початкової школи; настанови англійського педагога Дж. Локка про виховання здорового способу життя дитини; організацію навчально-виховного процесу з урахуванням психо-фізичного розвитку дитини, розроблену польським педагогом, лікарем Я. Корчаком.

Прокоментовано внесок українських педагогів у розроблення проблеми здоров'язбережувального навчання в цивілізаційному вимірі, зокрема: виховну систему формування здорової особистості в концепції українського педагога Г. Ващенка; концепцію В. Сухомлинського про організацію здоров'язбережувального середовища в навчальних закладах. Опрацьовано сучасні монографічні та спеціальні дослідження, у змісті яких знайшла своє продовження багатоаспектна проблема здоров'язбережувального навчання в українських закладах освіти в умовах непрогнозованих викликів мінливого сьогодення.

Наголошено, що в умовах нестабільного соціуму, сповненого ризиків, заклади освіти України перебувають у стані підвищеної тривожності, для подолання якої керівникам закладів освіти, вчителям, керівникам гуртків рекомендовано зміцнювати фізичне, психо-емоційне, здоров'я учнів, дбати про збереження власного здоров'я та здоров'я усіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: здоров'язбережувальне навчання, основи гігієни для вихованців, модель природовідповідного навчання, виховання здорового способу життя, психо-фізичний розвиток дитини, формування ціннісного ставлення до здоров'я, система формування здорової особистості, здоров'язбережувальне середовище, популяризація здорового способу життя, досвід Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю.

Oleksandr FEDORETS*Postgraduate Student at the Department of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudriavsk str., 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053***ORCID:** 0009-0009-4228-9790

To cite this article: Fedorets, O. (2025). Problema zdoroviazberezhuvalnoho navchannia v konteksti zdobutkiv ukrainskoi ta svitovoi pedahohichnoi dumky [The problem of health-protecting education in the context of the achievements of Ukrainian and world pedagogical thought]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 5, 162–166, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.22>

THE PROBLEM OF HEALTH-PROTECTING EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE ACHIEVEMENTS OF UKRAINIAN AND WORLD PEDAGOGICAL THOUGHT

The article explores the problem of health-protecting education, which is relevant for modern pedagogical science and educational practice, the roots of which lie deep in the past; the genesis of the chosen problem is investigated through

the analysis of the works of Ukrainian and foreign scholars from ancient times to the present day, and the promising experience of the European Network of Health-Promoting Schools in educational institutions of Ukraine is updated in order to promote a healthy lifestyle and foster a health culture of subjects of the educational process within the context of the objectives of the New Ukrainian School.

The productive ideas of representatives of foreign pedagogical thought are analyzed, in particular: the Czech educator J. Comenius on the didactically appropriate introduction of the basics of hygiene into the educational process; the model of nature-based education of primary school children proposed by the Swiss educator J. Pestalozzi; the guidelines of the English educator J. Locke on the upbringing of a healthy lifestyle of a child; the organization of the educational process taking into account the psycho-physical development of the child, developed by the Polish educator, doctor J. Korczak.

The contribution of Ukrainian teachers to the development of the problem of health-protecting education within a civilizational perspective is commented on, in particular: the educational system of forming a healthy personality in the concept of the Ukrainian teacher G. Vashchenko; the concept of V. Sukhomlynsky on the organization of a health-protecting environment in educational institutions. Contemporary monographs and specialized studies are reviewed, in the content of which the multifaceted problem of health-protecting education in Ukrainian educational institutions in the conditions of unpredictable challenges of the changing present has found its continuation.

It was emphasized that in an unstable society full of risks, educational institutions in Ukraine are in a state of heightened anxiety, to overcome which, heads of educational institutions, teachers, and group leaders are recommended to strengthen the physical, psycho-emotional, health of students, and take care of preserving their own health and the health of all participants in the educational process.

Key words: *health-protecting education, basics of hygiene for pupils, model of nature-based education, promoting of a healthy lifestyle, psycho-physical development of a child, formation of a value attitude towards health, system of healthy personality formation, health-preserving environment, popularization of a healthy lifestyle, experience of the European Network of Health Promoting Schools.*

Постановка проблеми. Ретроспективне вивчення й аналіз здобутків вчених-педагогів з проблеми здоров'язбереженого навчання дають підстави для висновку про виняткову гостроту й актуальність обраної проблеми дослідження від давнини до сьогодення на різних часових відтинках життєдіяльності громадянського суспільства різних країн, яка знайшла віддзеркалення у працях представників класичної педагогіки. Увага вчених-педагогів до проблеми здоров'язбереження юних громадян своєї країни зумовлена прагненням до виховання освічених поколінь, покликаних забезпечувати стабільність соціально-економічного розвитку держави, її інтелектуальний людський ресурс як маркер рівня освіченості й сталої розвитку конкретного соціуму.

Наукові настанови вчених-педагогів далекої минувшини, продуктивність яких підтверджена освітньо-виховною практикою, в сучасних умовах стали теоретичними підвалинами для розроблення і впровадження стратегії функціонування Європейської мережі шкіл сприяння здоров'ю, а також імпульсом для започаткування Шкіл сприяння здоров'ю в Україні, пріоритетні аспекти практичної реалізації якої висвітлено в нормативних документах, дисертаційних роботах та монографічних дослідженнях (Бережна Т., 2018; Єжова О., 2013; Оржеховська В., 2011; Програма психіч-

ного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні, 2022).

Загрозливі виклики сьогодення, зумовлені воєнною агресією рф, посилення стресових станів в українському соціумі, непрогнозованість геополітики, а також соціально-економічна нестабільність у країні винятково актуалізують обрану проблему дослідження на етапі реалізації завдань Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема здоров'язбережувального навчання має об'єктивну історичну тяглість, зумовлену увагою дослідників різних поколінь до неоціненних здобутків зарубіжних та українських педагогів-класиків, зокрібно: у царині формування в дітей та юнацтва основ особистісної гігієни, ціннісного ставлення до здоров'я, викладених у працях чеського педагога Я. Коменського; природовідповідного навчання, викладеного в дослідженнях швейцарського педагога Й. Песталоцці; формування навичок здорового способу життя, обґрунтованих англійським педагогом Дж. Локком; організація навчально-виховного процесу з урахуванням психо-фізичного розвитку дитини, розроблена польським педагогом Я. Корчаком; система формування здорової особистості в концепції українського педагога Г. Вашенка; організація здоров'язбережувального середовища в навчальних закладах за концепцією

В. Сухомлинського, які спонукають сучасних дослідників до вивчення, аналізу й синтезу педагогічної спадщини в контексті реалізації багатоаспектних завдань Нової української школи, а також подолання освітніх втрат і кризових станів учасників освітнього процесу.

Результатом теоретичного осмислення здобутків класичної педагогіки й аналізу назрілих проблем в сучасній освітянській практиці є глобальна ініціатива щодо створення Шкіл сприяння здоров'ю не лише в країнах Європи, а й в Україні. У закладах освіти в останнє двадцятиріччя виняткової популярності набули такі напрями діяльності, як: формування ціннісного ставлення до здорового способу життя учасників освітнього процесу; створення здоров'язбережувального середовища в освітньому закладі; формування здоров'язбережувальної компетентності суб'єктів освітнього процесу як однієї з ключових під час вивчення шкільних предметів та спеціальних під час засвоєння дисциплін у закладах вищої освіти. Окреслені напрями діяльності стали предметом наукових студій значної частини наукової спільноти в психолого-педагогічній галузі (Т. Андрющенко, Т. Бережна, А. Беседіна, І. Бех, В. Бобрицька, Т. Бойченко, Е. Булич, Н. Василенко, Е. Вільчковський, Н. Денисенко, О. Єжова, І. Єрмаков, М. Єфремова, О. Кабацька, О. Кириченко, С. Кириленко, Л. Левінець, М. Лук'янченко, В. Лузан, О. Мельник, В. Оржеховська, В. Сімовська, Л. Сущенко, Т. Шаповалова, М. Ястребов та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі сегменти проблеми здоров'язбережувального навчання в Україні, зокрема розроблення сучасних підходів, принципів, технологій, форм та методів проведення різноманітних заходів сприяння здоров'ю здобувачів освіти з урахуванням здобутків класичної педагогіки недостатньо досліджено, а отже, потребують ґрунтового вивчення й аналізу. На периферії наукового пошуку перебувають соціально зумовлені психолого-педагогічні складники феномену «здоров'язбережувальне навчання» в контексті завдань Нової української школи, а також глобальних викликів.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз продуктивних ідей представників

української та зарубіжної педагогічної думки з проблемами здоров'язбережувального навчання в закладах освіти в контексті реалізації завдань Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст термінового поняття «здоров'язбережувальне навчання» у статті потлумачено як систему стратегічних заходів, зорієнтованих на збереження, зміцнення і формування фізичного, психічного, емоційного, морального та соціального здоров'я учасників освітнього процесу, а також створення комфортних умов навчання, що мінімізують негативний вплив освітнього процесу на здоров'я здобувачів освіти; передбачають формування здорових звичок (правильне харчування, гігієна, режим дня); сприяють формуванню у здобувачів освіти здоров'язбережувальної компетентності (знання, вміння, навички, ціннісне ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших учасників освітнього процесу, досвід здоров'язбереження).

У дослідженні проблему здоров'язбережувального навчання проаналізовано в двох площинах: 1) продуктивні ідеї педагогів-класиків; і 2) реалізація продуктивних ідей класичної педагогічної думки в сучасну освітню практику.

У науковому дискурсі українських та зарубіжних педагогів-класиків (Я. Каменського, Й. Песталоцці, Дж. Локка, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та ін.) виокремлено й описано основні педагогічні ідеї з проблеми здоров'язбережувального навчання й виховання.

Аналіз і синтез праць Я. Коменського дали змову виокремити вузлові положення про здоров'язбережувальне навчання й виховання через систему описаних складників, як: 1) щоденна рухова активність, зреалізована системою фізичних вправ з урахуванням вікових особливостей; 2) сприятлива атмосфера в навчанні задля досягнення позитивного результату; 3) помірне й просте харчування; 4) змінний відпочинок. У праці «Велика дидактика» Я. Коменський вперше в педагогічній науці розробив класно-урочну систему з чіткими правилами організації й проведення уроку з дотриманням обов'язкових складників внутрішньої та зовнішньої його організації, а також дотримання правил особистісної гігі-

ени та здорового способу життя (Коменський Я., 1940).

У педагогічних доробках Й. Песталоцці обґрунтовано ідею природовідповідного навчання, які закладено в таких положеннях: 1) у вихованні необхідно дотримуватися гармонійного розвитку усіх природних здібностей дитини; 2) поетапне проєктування навчально-виховного процесу за моделлю: від найпростішого – до складного; 3) індивідуальний підхід до кожної особистості; 4) розвиток духовних сил; 5) фундаментальна роль сім'ї та педагога у вихованні гармонійної особистості (Він дивився у майбутнє: Й. Г. Песталоцці про мистецтво виховання, 2001).

Надважливий аспект здоров'язбереження учнів розкрито в настановах Дж. Локка, який розробив концепцію фізичного загартовування тіла вихованців, а також режиму харчування. Значну частину навчання, з позиції педагога, доцільно проводити на свіжому повітрі в поєднанні з трудовою діяльністю. Описав чіткі рекомендації щодо дотримання повноцінного сну, оптимізації часу для навчання, а також здорового харчування та здорового способу життя загалом (Локк Джон, 2001).

Визначальною ознакою педагогічних поглядів та діяльності українського педагога Г. Ващенка є самобутня виховна система формування здорової особистості, зорієнтована на формування волі, характеру, позитивних психічних якостей особистості, патріотизму, сили духу, фізичної стійкості. У праці «Тіло виховання як засіб виховання волі і характеру» описано визначальну роль фізичного виховання у поєднанні з вихованням розумовим, моральним, естетичним і духовним та самовихованням, що сприятиме, на думку автора, ефективному розвитку особистості й нації загалом (Ващенко Г. 1997).

Видатний педагог ХХ століття В. Сухомлинський розробив стратегію створення здоров'язбережувального середовища в навчальних закладах, спрямованої на усвідомлене ставлення до власного здоров'я з дотриманням раціонального харчування, особистісної гігієни, балансування режиму навчальної праці й відпочинку, гігієни сну, психогігієни. В. Сухомлинський особливу увагу в освітянській практиці приділяв проблемі конструктивної взаємодії сім'ї і школи для вироблення

стратегії індивідуального підходу до навчання й виховання кожного учня задля створення сприятливих умов у формуванні здорової особистості. У книзі «Народження громадянина» обґрунтовано дієвий вплив фізичного виховання на свідомість і фізичне здоров'я підлітків, стверджуючи, що «... фізична культура має сформувати свідоме ставлення підлітка до власного організму, виробити вміння берегти здоров'я, зміцнювати його правильним режимом праці, відпочинку, харчування, гімнастикою і спортом, загартовувати фізичні й нервові сили, запобігати захворюванню (Сухомлинський В., 1976, с. 357-358).

В умовах нестабільного соціуму, сповненого ризиків, заклади освіти України перебувають у стані підвищеної тривожності, для подолання якої керівникам закладів освіти, вчителям, керівникам гуртків запропоновано систему адаптаційних заходів за уподобаннями учнів, спрямованих на формування та зміцнення фізичного, психічного, морального здоров'я учнів; апробовано методику експресивної психотехніки для корекції емоційного здоров'я учнів; запропоновано проведення учнівських акцій, спрямованих на популяризацію здорового способу життя.

У процесі аналізу теоретичного й прикладного аспектів з'ясовано, що заклади освіти стають активними учасниками діяльності мережі Шкіл сприяння здоров'ю задля своєчасного надання кожному суб'єкту освітнього процесу допомоги в усвідомленому збереженні власного здоров'я та здоров'я інших учасників освітнього процесу, близьких і рідних. Громадські організації, представники медичних служб активно проводять різноманітні заходи профілактичного змісту задля відпрацювання нових правил поведінки, у разі небезпечних для життя знахідок, а також надання допомоги та самодопомоги як життєво важливих компетентностей в умовах воєнного стану.

Сучасні українські науковці узагальнили досвід Української та Європейської мереж Шкіл сприяння здоров'ю, який знайшов висвітлення в дисертаційних працях, монографічних виданнях, статтях, методичних рекомендаціях, програмах, концепціях, які використовують учителі та керівники шкіл в освітянській практиці задля успішної реалізації завдань Нової української школи.

Висновки. Ретроспективне опрацювання, аналіз і синтез праць з досліджуваної проблеми дали змогу виокремити й осмислити здобутки української та зарубіжної педагогічної спадщини, їх історичну тяглість та нерозривний зв'язок із освітньою практикою сьогодення,

яка покликана адаптувати ідеї педагогів-класиків про здоров'язбережувальне навчання до нестандартних умов організації освітнього процесу, формування в суб'єктів навчання здорового способу життя, а також ефективної реалізації завдань Нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережна Т., Єжова О., Бесєдіна А. Організація Шкіл здоров'я в Україні: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Рідна школа*. 2018. № 5–8. С. 25–31.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтав. Вісник. 1994. 191 с.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Київ: Укр. Вид. Спілка. 1997. 410 с.
4. Він дивився у майбутнє: Й.Г.Песталоцці про мистецтво виховання. Серія «Електронна бібліотека». «Класики педагогіки». Київ, 2001. 240 с.
5. Єжова О. Моделювання здоров'яспрямованої діяльності навчальних закладів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка. 2013. № 8. С. 75–82.
6. Коменський Ян Амос. Велика дидактика. Вибрані педагогічні твори: у трьох томах. Київ: Рад. Школа, 1940. 248 с.
7. Коменський Ян Амос. *Енциклопедія освіти*. Академія пед. наук України; гол. ред. В.Г.Кремень, Юніком Інтер, 2008. С. 407–408.
8. Локк Джон. Два трактати про врядування. Київ: Основи, 2001. 265 с.
9. Оржеховська В.М. Здоров'язбережувальне навчання і виховання: проблеми, пошук. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2011. № 4. С. 29–31.
10. Програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні: огляд заходів лютий–грудень 2022. MHPSS Snapshot for WMHD 2022_ukr (3).
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 1. 654 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 5. 639 с.

REFERENCES:

1. Berezhna T., Yezhova O., Biesiedina A. (2018) Orhanizatsiia Shkil zdorovia v Ukraini: mizhnarodnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka. *Ridna shkola*. № 5–8. S. 25–31.
2. Vashchenko H. (1994) Vychovnyi ideal: pidruch. dlia pedahohiv, vykhovnykiv, molodi i batkiv. Poltava: Poltav. Visnyk. 191 s.
3. Vashchenko H. (1997) Zahalni metody navchannia. Kyiv: Ukr. Vyd. Spilka. 410 s.
4. (2001) Vin dyvyvsia u maibutnie: Y.H.Pestilotsti pro mystetstvo vykhovannia. Seriia «Elektronna biblioteka». «Klasyky pedahohiky». Kyiv, 240 s.
5. Yezhova O. (2013) Modeliuvannia zdoroviaspriamovanoi diialnosti navchalnykh zakladiv. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. Sumy: Sum DPU im. A.S. Makarenka. № 8. S. 75–82.
6. Komenskyi Yan Amos (1940) Velyka dydaktyka. Vybrani pedahohichni tvory: u trokh tomakh. Kyiv: Rad. Shkola, 248 s.
7. Komenskyi Yan Amos (2008) Entsyklopediia osvity. Akademiia ped. nauk Ukrainy; hol. red. V.H.Kremen, Yunikom Inter. S. 407–408.
8. Lокk Dzhon (2001) Dva traktaty pro vriaduvannia. Kyiv: Osnovy, 265 s.
9. Orzhekhovska V.M. (2011) Zdoroviazberezhuvalne navchannia i vykhovannia: problemy, poshuk. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky. № 4. S. 29–31.
10. (2022) Prohrama psykhichnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v Ukraini: ohliad zakhodiv liutyi–hruden 2022. MHPSS Snapshot for WMHD 2022_ukr (3).
11. Sukhomlynskyi V. O. (1976) Vybrani tvory: u 5-ty t. Kyiv: Rad. shkola, T. 1. 654 s.
12. Sukhomlynskyi V. O. (1977) Vybrani tvory: u 5-ty t. Kyiv: Rad. shkola, T. 5. 639 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.11.2025
 Дата публікації: 19.12.2025